

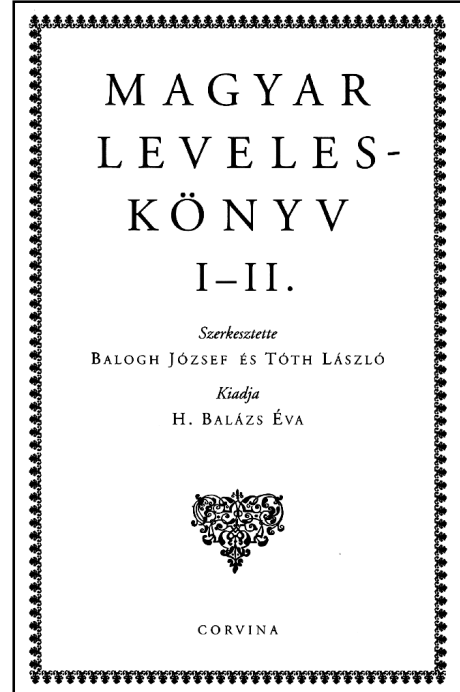
Könyvszemle

Herbárium

Magyar Leveleskönyv I–II.

(*Adatok és szempontok*) A bízvást lenyűgözőnek nevezhető gyűjteményt talán az első meg az utolsó darabjától indulva érdemes elkezdni. A benne szereplő első levél 1090-ből, az utolsó levél pedig 1940-ből való. Az első levélben Szent László király intéz üzenetet Oderisius montecassinoi apáthoz: támogatást ajánl a Benedek-rendnek, viszonzásképpen Szent Benedek valamely ereklyéjét kéri az udvarába. Az utolsó levélben Teleki Pál miniszterelnök köszönti a hetvenedik születésnapját ünneplő Cholnoky Jenőt: elálmélkodik az idős tudós energikusságán, jókívánságait fejezi ki neki. Szent László – pontosabban: az üzenetét fogalmazó francia vagy olasz pap – levelének hangja emelkedett és ünnepélyes: egyházi kapcsolatot keresve, az új európai királyság uralkodója nyilvánul meg benne. Teleki Pál levelének hangja könnyed és játékos: miniszterelnöki funkciójára csak ironikusan utalva, a tudós a tudóst, a barát a barátot köszönti itt.

A két levél születése között csaknem kilenc évszázad telik el: a *Magyar Leveleskönyv* voltaképpen ennek a kilenc évszázadnak köz- és magántörténelmét villantja föl. Hogy lenyűgöző gyűjteményről van szó, már önmagukban az adatok is bizonyítják. A kétkötetes munka összesen csaknem 1200 nagyalakú oldalt tesz ki. Az 1200 oldalon összesen 919 levél sorakozik, 132 fejezetbe csoportosítva, mintegy félezer levélírótól. Olyan gazdag válogatás ez, amelynek nemcsak a magyar könyvkiadásban nem talál

párját: alighanem a miénkénél gazdagabb kultúrák könyvkiadásában sem. Végigmenni rajta: kivételes szellemi élményt kínáló, komoly vállalkozás. Először persze az olvasmány ragadja benne magával az embert: a levelekbe foglalt sorsok és történetek kavalkádja; a megannyi főlemelő vagy lesújtó, lelkesítő vagy elszomorító, mulatságos vagy tragikus mininovella. Az első, inkább talán érzékinek minősíthető élmény után az olvasás során aztán lassanként eljön a reflexió ideje: az olvasottak tanulságainak megfogalmazása. A folsorokoztatott hatalmas anyag ugyanis számos szempontból kínál tanulságokat. A megannyi lehetséges közül említ-

sük csak meg a két legkézenfekvőbbet: a nyelvtörténet és a mentalitástörténet szempontját.

A levelezésanyag egyfelől tehát a magyar nyelv kialakulásáról és fejlődéséről nyújt részletes és árnyalt képet. Az első levelek, egészen a késő középkorig természetesen latinul íródnak, s még a 19. századi anyagban is előfordulnak latin nyelvű misszilisek. A latin levelek mellett gyakoriak a német és a francia levelek, de kisebb számban számos más nyelven született levél is szerepel. Magyar nyelven írott levelek a humanizmus korában tűnnek föl, előbb a mai olvasó számára alig érthető – így teljes újrafogalmazást igénylő – nyelvzettel, utóbb lassanként mind érthetőbb nyelven fogalmazva. A levelek szókincsének és a nyelvhasználatának változásai hozzáértők számára a magyar nyelvtörténet valóságos kincsesárát jelentik.

A gyűjtemény másfelől ugyanakkor az egymást követő korok mentalitástörténetéhez szolgál kivételesen gazdag és rendkívül életszerű adalékanyaggal. Kötetei nem történelemkönyvek: a történelemben élő, a történelmet alakító és elszenvető emberek mindennapi életének történeteit villantják föl inkább. Hogyan élt a magyar levélíró a középkorban, a török megszállás alatt, a felvilágosodás korában, a reformkorban, a neabszolútizmus és a kiegyezés idején, a századfordulón és a két háború között? Hogyan élt: hogyan gondolkodott; hogyan intézte az ügyeit; hogyan háborúzott és pereskedett; hogyan szeretett és gyűlölt; hogyan viselkedett a házastársával és nevelte a gyerekeit; hogyan dolgozott és szórakozott; hol lakott, mit viselt és mit evett? A körkép, ismételjük, nehezen számbavehetően gazdag és megragadóan életszerű.

(*Személyiségek és folyamatok*) A gyűjtemény szerkezetét a történetiség határozza meg: a benne szereplő levelek időrendben követik egymást. A tematikus blokkok kialakítása során a szerkesztők – az alábbiakban

lesz majd szó róluk – részben történelmi események és személyiségek köré, részben egyes problémák és folyamatok köré építve csoportosítják a leveleket.

Az előbbi csoportban így olvashatunk a *Magyar középkor, magyar nagyhatalom és a Mohács-korszakaitól a Forradalom előtt és a Trianon előtt* korszakáig terjedő időkről, illetve Rimay Jánostól és Pázmány Pétertől Klebelsberg Kunóig és Teleki Pálíg számos személyiségről. Az utóbbi csoportba pedig olyan, egymástól egyébként jelentősen különböző blokkok sorolhatók, mint a 16. századi szerelmesleveleket – Nádasdy Tamás és Kanizsay Orsolya levelezését – közlő *Főúri idyll*, az orvoslás 17. századi helyzetét tükröző levelekből válogató *Betegség – orvosság*, a 18. századi újévi köszöntéseket tartalmazó leveleket idéző *Barokk udvariasság* vagy a 19. századi festőművészek leveleiből – Paál László és Munkácsy Mihály levelezéséből – ízelítőt nyújtó *Magyarok Párizsban*.

A hatalmas anyagból, afféle mutatóványként, három személyiség – Pázmány Péter, Kazinczy Ferenc és Eötvös József – alakját, illetve három folyamat – a dzsentrireg fölemelkedése és hanyatlása, a Habsburg-ház uralkodása és a magyar színjátszás kialakulása – levelekbe foglalt rajzát villantjuk föl.

Pázmány is, Kazinczy is, Eötvös is hatalmas, a magyar eszmetörténet legnagyobbjai közé tartozó levelező. Pázmány levelei egy nagyszabású politikai szervezőmunka dokumentumai. A politikus levélíró meg van győződve róla: a nemzet egységét csak az ellenreformáció ideológiája teremtheti meg, a haza sorsa pedig elválaszthatatlanul összefonódott a Habsburg-birodalommal. Kíméletlen térítőként és a bécsi udvar tántoríthatatlan elkötelezettjeként ugyanakkor azonban figyelemreméltóan nyitott és hajlékony. Az erdélyi fejedelmekhez, Bethlen Gáborhoz és I. Rákóczi Györgyhöz küldött üzenetei a politikai közvetítés mesterművei:

a nemzeti érdek szolgálatában a katolikus udvar és a protestáns Erdély közötti kapcsolatok ápolását szolgálják. Kazinczy levelezése tudvalévően afféle egyszemélyes irodalmi intézményt teremt. Az itt közölt levélválogatás, noha néhány gyermekkori megifjúkori, börtönben fogalmazott levél is szerepel benne, ezt az egyszemélyes intézményt állítja előtérbe. Ez a virtuális intézmény a nem létező intézmények egész sorát pótolja: egyszerre kínál folyóiratot, irodalmi társaságot, írói klubot és kritikai műhelyt. Az intézményteremtő leveleiben rendkívül tudatos és elképesztően fáradhatatlan szervezőnek mutatkozik. Az irodalomszervezés nem egyszerűen valamiféle lehatárolt tevékenységi kört jelent a számára: egész munkásságát meghatározó életformát. Eötvös levelei közül a kései levelek a legmegragadóbbak. A korai, Szalayhoz, Kölcseyhez, Szermeréhez intézett levelei a reformkori irodalmárt idézik meg, a neoabszolutizmus idejéből való, Montalemberthez küldött levele a politikafilozófust mutatja be: a kései, Loránd fiához írott levelei azonban valahogyan egyszemélyes párbeszédet fogalmaznak, az otthonmaradt apa és az idegenben tanuló fiú beszélgetését rögzítik tehát: rendkívüli gondolati és érzelmi telítettségükkel vallo-mást fogalmaznak, az élettől búcsúzós férfi konfesszióját öntik szavakba.

A dzsentriréteg fölemelkedése és hanyatlása, a Habsburg-ház uralkodása, a magyar színjátszás kialakulása: három folyamatrajz, három kerekké formált történet. A dzsentriréteg fölemelkedésének és hanyatlásának meséje egy felvidéki protestáns középnemesi família levelezéséből bontakozik ki. A Törös család leveleiben ott van minden, amit a magyar dzsentri tündökléséről és bukásáról tudni lehet. A 18. század közepi és 19. század eleji levelek – a szülői engedély nélkül katonának állt fiú üzenete, a gyermekének életnormákat fogalmazó

atya intelmei – magabiztos és vagyonos, saját lehetőségeikkel és felelősségükkel tisztában levő emberekről tudósítanak. A 19. század végéről való levél – a kétségbeejtő helyzetbe jutott testvér beszámolója fivérének – az eladósodás és ellehetetlenülés, az elnyomódás és perspektívaesztés dokumentuma. A Habsburg-ház uralkodása végigkíséri az újkori magyar történelmet: a hosszú történetnek itt a 18. század közepétől a 20. század elejéig ívelő fejezetei villannak föl. Mária Terézia udvari tanácsosához intézett utasításában a magyar közjog oktatásának bevezetéséről, a tárgyat oktató professzorok jelöléséről rendelkezik. Mária Lujza, Napóleon későbbi felesége, barátnőjéhez címzett sorai-ban arra esküszik, hogy semmiképpen sem lesz a politika áldozata. Rudolf és Ferenc Ferdinánd, az egymást követő két tragikus sorsú trónörökös politikai levelei, a dualista szervezet liberalizálásának, illetve államszövetségé alakításának terveivel, a monarchia válságának dokumentumai. A magyar színjátszás kialakulásának történetét a reformkortól a századelőig terjedő levélválogatás idézi meg. Szerdahelyi Kálmán párizsi útjáról színes beszámolóban ad képet a francia előadásokról. Egressy Gábor méltatlankodó hangon sérelmezi az alakítását bíráló Gyulai Pál kritikáját. Szigligeti Ede a mellőzését nehezítő Priele Kornéliának küld a Nemzeti Színház műsorpolitikáját is kifejtő választ. Blaha Lujza Csiky Gergelytől kér új darabot és szerepet. Jászai Mari Reviczky Gyulához küld egyszerre könnyed hangú és mély érzelmeiről tanúskodó szerelmes leveleket.

(Fordulatok és problémák) A gyűjtemény kiadásának – pontosabban: előbb többszörös ki nem adásának, majd végül kiadásának – története önmagában külön regény. A történet fordulatosságát mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a most végre megjelent két kötet, meglepő módon, egyszerre első kiadás és egyszerre reprint. Amint az önmagát kiadóként megnevező H. Balázs Éva az

Előszóban elmeséli, a leveleskönyv összeállításának és kiadásának gondolata 1941-ben születik meg. Az ötletgazda Balogh József klasszika-filológus, a középkori latinitás jeles kutatója, előbb a Szekfű Gyula-féle Magyar Szemle Társaság főtájkára, majd a *Noevelle Revue de Hongrie* meg a *Hungarian Quarterly* tekintélyes szerkesztője. A vállalkozás másik résztvevője Tóth László történész, előbb a római Magyar Akadémia titkára, majd a Széchényi Könyvtár munkatársa, végül a pécsi, kolozsvári meg szegedi professzor. A kiterjedt szervezőmunkát igénylő és hatalmas kutatómunkán alapuló kezdeményezés gyorsan halad. Már a gyűjtemény második kötetének nyomdai munkálatai folynak, amikor 1944 tavaszán, a német bevonulással az aktív németellenes tevékenységet kifejtő Balognak menekülnie kell – egy feljelentés nyomán később elhurcolják és kivégzik –: a vállalkozás folytatása ellehetetlenül. A koalíciós években újraindul a munka, H. Balázs Éva, a pályakezdő történész, akit Balogh von be a munkába, végzi a szerkesztés oroszán-részt Illés Endrével. Elkészül a második kötet, csak a tartalomjegyzékek meg a mutatók vannak hátra. 1949-ben azonban államosítják a kiadót és a nyomdát, az első kötet nyomtatásra kész imprimatúráját bezúzzák: a leveleskönyv megjelenése, úgy látszik, végleg lekerül a napirendről. A mostani kiadás végül is egy szerencsés véletlennek köszönhető. H. Balázs Évánál valahogyan évtizedekig megmarad, és nemrégiben előkerül a hatalmas kézirat és nyomdai anyag. „A levelek szólni akartak az utókorhoz. Íme, itt vannak.” – mondja az Előszóban a professzorasszony.

A *Magyar Leveleskönyv* egyszerre tegnapi és mai teljesítmény tehát: napjainkban jelent meg ugyan, ám hat évtizeddel ezelőtti munka eredményeit teszi közzé. Az első kiadású és a reprint kötetel szemben természetesen egymástól eltérő olvasói elvárások fogalmazódnak meg: ennek a különös sorsú könyvnek az esetében ezek viszont óhatat-

lanul összekeverednek egymással. A gyűjtemény ilyenformán óhatatlanul saját korának gyermeke: lehetőségeivel és korlátaival, eredményeivel és hibáival együtt a történettudomány és az esszéírás két háború közötti korszakának terméke tehát. Anyagában a források föltárásának akkori állapotát tükrözi, szemléletét a történelemfölfogás akkor uralkodó mintái határozzák meg. Ebben az értelemben egy messze túnt eszmei kor kései üzenete: a szellemtörténet korszakának reprezentatív műve. Szerkesztői a történelem mozgása mögött a szellem működését veszik észre: a történelmi szereplők tettei mögött a szubjektív szellem hatását, a történelmi képződményekben az objektív szellem megnyilvánulását pillantják meg. Ez a ki sehol sem mondott, ám mindenütt fölismerhető szemlélet hat szerkesztői munkájuk valamennyi elemében: a levelek kiválasztásában, a tematikus blokkok kialakításában, a blokkhoz írott rövid bevezetők megfogalmazásában. Ez utóbbiak külön figyelmet érdemelnek: közülük a sikerületlenebbek afféle szikár enciklopédia-szócikknek látszanak, a sikerültebbek viszont remekbeszabott miniesszéként olvashatók. Fogalmazásukban is, helyesírásukban is egyértelműen korabeli dokumentumként hatnak: fogalmazásukat tekintve árnyalatnyit archaizálóknak tünnek, helyesírásuk pedig több helyütt elüt a mai ortográfia szabályaitól.

A válogatás korabeli szemléletével és keletkezésével magyarázható végül két jellemvonás: a benne szereplő huszadik századi levelek ideológiai-politikai álláspontja, illetve időhatára. Egyszerűen szólva: a gyűjteményből hiányzik vagy csupán korlátozottan jelenik meg a magyar progresszió, a huszadik századnak pedig csak első évtizedei szerepelnek benne. A szerkesztők a modern magyar szellem történetéből csak az esztétikai progressziót szólaltatják meg – Adyt és a nyugatosokat –, az ideológiai-politikai progresszió ellenben kívül esik a szemhatáru-